

ДОМІНІКАНСЬКА МІСІЯ В КРИМУ В XIV–XVII ст.

Середньовічний та ранньомодерний періоди історії Криму – найскладніші і, в той же час, найцікавіші відрізки його історії. Незважаючи на обмеженість і розпорошеність джерельної бази, вивчення питання діяльності домініканської місії на півострові в зазначений період має нагальну актуальність. Багатонаціональна і мультирелігійна палітра, що утворилася в цей час на території півострова, багато в чому визначила його сучасну історію. Домініканський орден був найактивнішою релігійною спільнотою християнського Заходу в Криму, століттями транслював культурні цінності та переймаючи їх у відповідь від своєї пастви.

Одним із пріоритетних напрямків роботи домініканського ордену з самого початку його існування була організація закордонних місій. Засноване на початку XIII ст. згромадження Братів-Проповідників володіло великим місіонерським запалом і швидко проникнуло далеко за межі Католицького Заходу. Вже з 1230-их рр. можемо ствердити існування монастиря у Константинополі, в 1299 р. фундований монастир у Пері (передмістя Константинополя)¹. Згодом був заснований монастир на о. Хіос. Першочергову роль у проведенні місіонерської роботи відіграла Провінція Святої Землі, яка стала основою для формування спеціальної місіонерської організації для Сходу – Товариства братів-пілігримів заради Христа, з яким нерозривно пов'язана історія Кримської місії домініканців. Товариство було утворене в 1324 р. з огляду на доручення Папи організувати місіонерську роботу серед поган і складалося із представників домініканського та францисканського орденів². У 1378 р. для місійних потреб Товариства в його склад було включено низку монастирів Польської, Угорської і Грецької провінцій. Проте серед членів Товариства переважали італійці, а його діяльність активно підтримувалася адміністрацією генуезьких колоній³.

Першим домініканським монастирем на Кримському півострові став осідок у Кафі, який було засновано у 1298 р. італійськими домініканцями Франком із Перуджі та Яковом Уголіні⁴. Монастир існував спершу у

¹ R.J. Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, Roma 1970, p. 211, 213.

² S. Barącz, *Rys dziejów Zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 1, Lwów 1861, s. 137.

³ T. Violante, *La provincia Domenicana di Grecia*, Roma 1999, p. 146.

⁴ *Ibid.*, p. 146.

межах Грецької провінції, а з 1378 р. увійшов до Товариства пілігримів заради Христа. Монастир у Кафі був центром кримської домініканської місії і, судячи з непрямих згадок джерел, був доволі чисельним. На початку XIV ст. домініканський монастир у Кафі стає потужним центром католицької місії в регіоні. Саме там резидював місійний вікарій Товариства брат Франциск, який будує в Кафі велику церкву на честь св. Домініка⁵. В 1333 р. орденська капітула засновує в Кафі школу місіонерських мов, члени конвенту навчаються в провідних школах ордену та фігурують у документах орденських капітул⁶.

Наступним місцем резиденції ордену стала, очевидно, Тана, де, згідно інформації Г. Голубовича, існувало аж 2 домініканські осідки⁷. У 1332 р. венеціанці домоглися від хана права резидювати у Тані для домініканця-поляка брата Домініка. В 1343 р. домініканці були змушені покинути цей осідок, оскільки європейська колонія була ліквідована, однак незадовго після цього повернулися туди разом із італійцями⁸. Щоправда, тривалість існування домініканського осідку в Тані прослідкувати за джерелами не вдається.

Імовірно, невеликі домініканські монастирі існували також у Боспоро, Херсонесі, Солдайї та інших італійських колоніях, де існували єпископства. Адже саме організація католицьких єпископств була першочерговим напрямком роботи Товариства на місійних теренах. На початку XIV ст. в Криму вже, ймовірно, існувало п'ять єпископських осередків, які були засновані при безпосередній участі домінікан. Місцем заснування нових єпископств стали, звичайно, італійські колонії, зокрема – генуезькі, устав яких наголошував на необхідності обов'язкової присутності в містах єпископа. Маємо згадки про домінікан-єпископів у Боспоро, Херсонесі (суфраганія Боспорського єпископства), Солдайї, Кафі, Тані та Чембало вже на початку XIV ст.⁹ У подальшому їх перебування в Кафі та Солдайї стає практично безперервним, за винятком періоду 1427–1432 рр., коли Папа Мартін V вирішує перенести єпископство із Содайї в Чембало¹⁰.

Єпископські кафедри у генуезьких колоніях займали представники як домініканського, так і францисканського ордену. Проте з часом

⁵ A. Coleman, *The Friars Pilgrims for Christ*, *An Irish Quarterly Review*, vol. 8, no. 31 (Sep. 1919), p. 460.

⁶ R.J. Loenertz, *La Societe des Freres Peregrinants*, Roma 1937, p. 94, 95.

⁷ G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano*, vol. II. Quaracchi, Firenze 1913, p. 72.

⁸ T. Violante, *Op. cit.*, p. 147.

⁹ R.J. Loenertz, *La societe...*, p. 99.

¹⁰ *Ibid.*, p. 121.

помітною стає тенденція переважання саме домініканців. Так, у Солдайї після двох францисканських єпископів – Боніфація Сорді (з 1393 р.) та Йоана Гренлана (з 1400 р.) кафедра в подальшому закріплюється за домініканами – 1401 р. Папа передав кафедру англійському домініканцю Вільгельму Белькту, який перебував на ній ще в 1413 р., однак тільки номінально, оскільки виконував обов'язки помічника Кентерберійського єпископа. В цей час дієцезія керувалася домініканцем Луїсом із Сампетро, який був присутній у Солдайї з 1410 по 1424 рр. З 1427 р. єпископське крісло в Солдайї залишалося вільним п'ять років, однак 23 липня 1432 р. на кафедру було обрано домініканця Августина ді Негро. 14 жовтня 1432 р. він добився дозволу взяти помічника і капелана з числа своїх співбратів домініканців¹¹. Наступним єпископом став домініканець Йоан із Пери (обраний 1456 р.), ім'я якого завершує собою список єпископів Солдайї¹². Таким чином переважання серед єпископів Солдайї саме домініканців очевидне.

Такою ж була ситуація в Кафі, хоч у місті паралельно існували монастирі як францисканського, так і домініканського орденів, переважання впливовішого і більшого домініканського цілком зрозуміле. Вже другим єпископом Кафи був домініканець Маттео Манні з Кортони, поставлений на кафедру близько 1323 р.¹³ Після його смерті в 1334 р. єпископом стає вірменин-уніат Тадей, який у 1343 р. стає домініканцем. Його наступником у 1357 р. став Йоан II, також вірменин-домініканець. У подальшому, кафедра у Кафі також переважно належить саме домініканцям¹⁴. Цікаво, що з часом кафедрські єпископи займають одночасно або пізніше церковні уряди у Великому Князівстві Литовському. Так, поставлений у 1530 р. єпископ Фелікс Касмуріанус займав одночасно уряд Віленського суфрагана¹⁵. Відомим є також домініканський єпископ Кафи Мартін Скемпський (†1664 р.), що пізніше став єпископом Київським¹⁶.

Серед недовго існуючого єпископства у Тані відомі імена домініканців Рінальдо де Сполетто (близько 1300), брата Конрада із Констанца (близько 1382 р.), Антоніо де Леванто (близько 1422 р.) та Матео де Понтремолі (близько 1464 р.). Останні три, щоправда, вже були тільки єпископами титулярними¹⁷. Єдиними єпископами-домініканцями у

¹¹ *Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum*, ed. Antonio Brémond, vol. III, Roma 1729, p. 214.

¹² R.J. Loenertz, *La societe...*, p. 119–122.

¹³ G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica...*, vol. III. Quaracchi, Firenze, 1919, p. 57

¹⁴ R.J. Loenertz, *La societe...*, p. 113–122.

¹⁵ S. Barącz, *Op. cit.*, t. 2, s. 56.

¹⁶ *Ibid.*, s. 63.

¹⁷ T. Violante, *Op. cit.*, p. 147.

Босфоро та Херсонесі були згадані під 1333 р. Франческо де Камеріно та англієць брат Рікардо¹⁸.

Спископства в італійських колоніях, безумовно, підтримувалися італійською адміністрацією. Зафіксований, зокрема, випадок 1463 р. надання Кафою позики домініканському єпископу Солдайї Йоанну¹⁹. На наступний день після смерті єпископа Августина (6 червня 1455 р.) консул Солдайї послав до Святогеоргіївського банку лист, в якому пише про велику скорботу з приводу смерті цього “доброго пастиря” як з боку греків, так і латинян. Внаслідок цього він просить надати наступного єпископа з числа францисканців чи домініканців, оскільки важливою для нього була добровільна убогість майбутнього єпископа²⁰.

Не бракувало, однак, і конфліктів поміж домініканськими єпископами й італійськими консулами. Так, у проміжку часу між 1453 і 1475 рр. спостерігаємо конфлікт консулів Кафи з двома єпископами-домініканцями: Джакомо Кампорра та Джироламо Паніссарі. Конфліктні ситуації викликали як політична активність єпископів (у випадку із першим), так і їхнє втручання до фінансових чи релігійних справ міщан (у випадку з другим). Зокрема, йшлося про справу мішаних шлюбів, які були надзвичайно частим явищем у колонії²¹.

Місія домініканців у Криму розвивалася у кількох напрямках. Передусім, вони мали виконувати душпастирські обов’язки щодо присутнього в генуезьких колоніях католицького населення. Очевидно, однак, що діяльність у генуезьких колоніях домініканців не обмежувалася тільки виконанням душпастирських обов’язків. Зокрема, зустрічаємо також згадки про активну участь у житті міської спільноти. Так, в архіві масарії під 1387 р. зберігся запис про те, що домініканець Філіп займав цивільну посаду вчителя у міській школі²².

Одним із першочергових завдань домініканського ордену було також невпинне місіонерство серед некатоліків і нехристиян. Особлива увага Товариства пілігримів була прикута до християнізації татар, яка мала тривалу історію. Ще в 1245 р., коли монголи були рівнозначними ворогами як християнства, так і ісламу, Папа Інокентій IV вислав першу

¹⁸ T. Violante, *Op. cit.*, p. 147.

¹⁹ R. Loenertz, *La societe.*, p. 122.

²⁰ P.A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Taurogigure durante la signoria dell'Ufficio di S. Giorgio: 1453–1475*, Atti della Societa Ligure di storia patria (Genova), v. 6, 1868, p. 347–348.

²¹ M. Małowist, *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475*, Warszawa 1947, s. 25.

²² G. Musso, *Note d'archivio sulla “Massaria” di Caffa*, Studi Genuensi V (1964–1965) 75.

домінікансько-францисканську місію до Золотої Орди²³. Історія власне кримської татарської місії розпочинається на початку XIV ст. Згідно папських документів, згаданий брат Філіп блискуче знав татарську і міг проповідувати нею як рідною²⁴. В 1329 р. Товариство пілігримів вислало спеціальну місію для татар²⁵, а в 1381 р. було призначено окремого інквізитора-домініканця для Татарії²⁶. Успіхи цієї місії, описаної в одному із листів францисканців з монастиря у Кафі до Папи, на перший погляд вражаючі (згідно свідчень францисканів, майже третина населення Орди прийняла християнство), однак, вони вочевидь перебільшені. Очевидно, йшлося, передусім, про християнізацію кримських кипчаків, деякі з яких у середині XIV ст. і справді сповідували християнство²⁷. Однак християнські місії на територіях, підконтрольних Золотій Орді, вже з XIV ст. стали завданням доволі непростим. Як описує один із домініканських авторів Вільгельм Адам у трактаті “Як перемогти сарацин” (1317 р.), золотоординські хани на той час були справжніми гонителями християн і не зустрічали жодної протидії в цьому з боку генуезців²⁸. Тому не дивно, що християнське місіонерство в Криму було забарвлене кров’ю францисканських і домініканських мучеників (про це, зокрема, згадує лист одного члена кримської місії із лав францисканського ордену, датований 1323 р.)²⁹. Однак, місія безсумнівно приносила свої плоди. У 1406 р. у Львові навіть обговорювався проект катехизації татар їх рідною мовою за допомогою священників-татар. При цьому зазначалося, що один із таких священників вже діяв в Італійських колоніях. Визначати осіб, здібних до виконання священницьких функцій серед татарських конвертитів, мав саме єпископ Солдайї, де такі навернення були досить чисельними. Такі місії мали скеровуватися, передусім, на татарських невільників, яких не бракувало в генуезьких колоніях³⁰. В одному із листів генуезького консула Солдайї 1455 р. згадується про навернення внаслідок його діяльності невільників, які шукали притулку

²³ G. Guzman, *Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal*, *Speculum*, vol. 46, no. 2 (Apr., 1971) 234.

²⁴ A. Coleman, *Op. cit.*, p. 460.

²⁵ S. Barącz, *Op. cit.*, t. 1, s. 145.

²⁶ *Ibid.*, s. 169.

²⁷ Р. Хаутала, *Письма францисканцев из Золотой орды*, *Rossica antiqua* 1 (2014) 85, 88.

²⁸ William of Adam (Guillelmus Ade), *How to Defeat the Saracens = Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi*, Constable G., Chakravarti R., Constable O.R., Kolbaba T. (eds.), Washington 2012, p. 46–48.

²⁹ Р. Хаутала, *Два письма францисканцев из Крыма 1323 года: латинский текст, русский перевод и комментарии*, *Золотоординская цивилизация* 7 (Казань 2014) 97.

³⁰ R.J. Loenertz, *La societè.*, p. 102.

у місті. Внаслідок цього серед рабів виник звичай довірятися єпископу, який їх навертав і робив вільними. Таким чином, зазначає консул, навернулося багато душ³¹. Р. Ленертц зазначає, що такий самий звичай біглих рабів віддавати себе єпископу можливо існував і в Кафі. Це, на його думку, дає нам ключ до розуміння згадки 1470 р. про скарги жителів Кафи на лагинського єпископа, який продавав своїх рабів, що хотіли приступити до католицької віри³². Таким чином, іновірці, які бажали охреститися, завдяки цій акції отримували очевидні прерогативи в тогочасному суспільстві, що, безумовно, сприяло місіонерській діяльності католицького духовенства.

Проте найбільших успіхів домініканцям у генуезьких колоніях вдалося досягти стосовно навернення вірмен. У Кафі існувала дуже потужна колонія вірмен, які навіть мали тут власного єпископа³³. Не малою вона, очевидно, була і в Солдайї, яка згідно Папського документа 1432 р. розташована в “Великій Вірменії”³⁴. Питання приєднання до Унії із Римом вірмен займало особливе місце в діяльності Товариства братів-пілігримів заради Христа. Спершу унійна діяльність серед вірмен здійснювалася за допомогою утворення орденів вірмен-уніатів св. Григорія Просвітника та св. Василя³⁵. В документах зафіксовано кілька випадків вступу до цих орденів вірмен із “кипчацьких земель”³⁶. Як було вже сказано вище, вірменином-уніатом був навіть один із єпископів Кафи. Центром вірмен-католиків у Криму був монастир святого Миколая, де перекладалася література, переписувалися рукописи тощо³⁷. Однак 1381 р. Урбан VI наказує всім монахам-уніатам перейти в домініканський орден, а їхнього вікарія передає у повне підпорядкування домініканському генералові³⁸, що свідчить про звуження автономії уніатських осередків і їх безпосередню підлеглість керівництву домініканського ордену. Зокрема, відомо, що домініканський монастир у Кафі був також притулком для місіонерів-вірмен³⁹. Вірмени генуезьких колоній виявилися напрочуд сприятливими до

³¹ P.A. Vigna, *Op. cit.*, p. 347–348.

³² R.J. Loenertz, *La societe...*, p. 122.

³³ A. Stello, *Grenzerfahrung: Interaktion und Kooperation im spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum. Doktorarbeit*, Trier 2012, S. 41.

³⁴ *Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum...*, vol. III, Roma 1729, p. 214.

³⁵ T. Trajdos, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiły (1386–1434)*, t. 1, Wrocław 1983, s. 200–201.

³⁶ R.J. Loenertz, *La societe...*, p. 103–104.

³⁷ Т.Э. Саргсян, *Из истории армянской церкви в Крыму*, Историческое наследие Крыма 18 (2007) 16.

³⁸ T. Trajdos, *Op. cit.*, t. 1, s. 202.

³⁹ *Ibid.*, s. 200.

домініканського місіонерства і навіть схожість їх храму Михаїла і Гавриїла Архангелів у Кафі на італійські архітектурні взірці дослідники пояснюють прагненнями до Унії⁴⁰.

До сьогодні не відомо, чи проводили домініканці місійну роботу серед православних греків, чия кількість у генуезьких колоніях також була дуже значною (у Кафі резидював також грецький єпископ⁴¹). Однак повністю виключити таку можливість ми не можемо, тим більше, що в XV ст. адміністрація Кафи серйозно побоювалася турецьких впливів, ретранслятором яких у місті могло бути саме грецьке духовенство⁴². Очевидно, що домініканці пропагували серед грецького населення Криму ідею Унії, чим вони активно займалися і в самій Греції⁴³. Так чи інакше грецьке населення Кафи приєдналося до Флорентійської унії 1439 р., хоча згодом продовжувало зазнавати впливів неунійного Константинополя⁴⁴.

Окрім перелічених напрямків роботи Ордену, які можна охарактеризувати як локальні, варто також зазначити, що монастир у Кафі був місійною стацією, яка поширювала свою діяльність на українські землі, підтримуючи тісні зв'язки із київським домініканським монастирем⁴⁵, а також брав участь у організації східних місій, що сягали Персії, Індії та Середньої Азії⁴⁶.

Таким чином, історія домініканських місій у Кафі та Солдайї, що розпочалася на початку XIV ст., була нерозривно пов'язана із загальною стратегією ордену, зокрема – його місійної організації Товариства братів-пілігримів заради Христа. Домініканський осідок у Кафі забезпечував підтримку для обох наявних у колоніях єпископств, на чолі яких стояли переважно представники ордену. Діяльність ордену у вищезгаданих містах відзначалася різноманітністю і багатовекторністю, поширюючись на душпастирство, християнізацію і об'єднання із Римом представників практично всіх етносів, що населяли Кафу та Солдайю в XIV–XV ст.

Наступний період розвитку домініканської місії в Криму пов'язаний з душпастирством серед полонених, взятих із земель Речі Посполитої під час татарських набігів і військових операцій. По сьогодні чисельність,

⁴⁰ T. Trajdos, *Op. cit.*, t. 1, s. 51–52.

⁴¹ A. Stello, *Op. cit.*, S. 41.

⁴² M. Małowist, *Op. cit.*, s. 25.

⁴³ N. Tsougarakis, *The Latin religious orders in Medieval Greece: 1204–1500*, Turnhout 2012, p. 203–210.

⁴⁴ M. Małowist, *Op. cit.*, s. 25.

⁴⁵ T. Trajdos, *Op. cit.*, t. 1, s. 49–51.

⁴⁶ А.Л. Якобсон, *Средневековый Крым*, Москва 1964, с. 115.

повсякденне життя і правовий статус слов'янських полонених у Криму є предметом тільки кількох наукових публікацій⁴⁷. Однак джерел до історії домініканської місії залишилося дуже багато. З частиною із них нам вдалося познайомитися в генеральному архіві домініканського ордену у Римі.

Після Триденту інтерес домініканського ордену до кримської місії відроджується. Заснована в 1596 р. Руська домініканська провінція з центром у Львові проголосила одним зі своїх першочергових завдань саме місіонерство. Домініканцям-русином серед іншого був доручений патронат над католицькою місією в Кафі⁴⁸. В 1635 р. нунціатура розробила спеціальну інструкцію, згідно якої в кожному з монастирів цієї провінції призначалося по 2 людини для місіонерської роботи за межами Речі Посполитої⁴⁹. Однак на практиці місіонерська діяльність руської провінції була дуже скромною. В 1624 р. Конгрегація пропаганди віри направляє до Кафи місіонерів-домініканців, серед яких нараховувалося 5 італійців, 1 фламандець та один француз. Саме ці 7 братів-місіонерів, які досягають півострова наступного року, проводять католицьку місію в регіоні до 1646 р. На той час місія концентрувалася в двох центрах: Кафі (в існуючій до сьогодні церкві св. Петра) та Фотсалі (нині Голубинка Бахчисарайського району. Окрім того, як засвідчують джерела, домініканці подорожують по півострову, здійснюючи духовну опіку над тамтешнім християнським населенням – як невольниками, так і тими, хто вже визволився від рабства⁵⁰.

Префект домініканської місії в Кафі Еміддіо Дотеллі Д'Асколлі залишив нам детальний опис ситуації католицької місії в регіоні. Ось що він пише про Кафу: “Місто населене турками, греками, вірменами і євреями [...] Що стосується латинян, то в теперішній час у Кафі серед уродженців міста їх немає; тут так довго не було франкського священика, що якщо у Кафі раніше і залишалася кілька католиків, то вони, одружившись із грекинями, самі перейшли в грецький обряд; таких тепер не мало і вони, не вірячи в витривалість латинян, не відважуються знову повернутися до латинського обряду через страх зневаги. Тим не менше, з милості Господньої, в Кафі збереглася церква італійців св. Петра... найбільша і

⁴⁷ N. Królikowska, *Status społeczny, warunki życia i religijność niewolników z Ziem Rzeczypospolitej w XVII wieku*, *Przegląd Historyczny*, z. 4 (104) (2014) 545–56; О. Савченко, *До проблеми “іновірців” та полонених у Кримському ханстві у XVI–XVII ст.*, Наш Крим, вип. 1, К. 2015, с. 74–83.

⁴⁸ *Acta nuntiaturae Poloniae*, t. 23: Antonio Santa Croce, v. 1, ed. H. Litwin, Romae 2001, p. 136.

⁴⁹ *Acta nuntiaturae Poloniae*, t. 25: Marius Filonardi, v. 1, wyd. T. Chynczewska-Hennel, Cracovia 2003, p. 24.

⁵⁰ N. Królikowska, *Op. cit.*, s. 551, 560, 561.

найкрасивіша з усіх церков, що знаходяться в руках християн, чудової кам'яної роботи, вся перекрита склепіннями. Ця церква збереглася по милості і на кошти вірменського населення; перебуваючи серед вірменських церков і будучи позбавлена латинського священнослужителя, як було сказано вище, вона стала надбанням турецької казни, яка задумала знищити її і вже повитягала багато каменів із суміжних з нею приміщень, а також з самої будівлі церкви; познімали і дах, так що по цю пору, за відсутністю коштів до її виправлення, вона стоїть у такому вигляді. Дивлячись на це, вірмени, керовані похвальним завзяттям, викупили її за вісімсот гроссо, а 10 років тому, коли ми приїхали сюди, вельми ласкаво й запобігливо ввели нас у володіння нею. Тепер кожен з нас, у свій час і без перешкоди, здійснює в ній богослужіння. Наша паства складається з декількох поляків-невільників, або галерних рабів, коли такі бувають при паші, а іноді з купців, венеціанців або хіосців, що приїжджають для закупівлі білуги або ікри”.

Детально зупиняється Д'Асколлі і на місії в Фотсалі, що була заселена змішаним італо-черкеським населенням: “Коли турки відібрали у генуезців Кафу, близько 180 років тому, багато зі знатних були відвезені до Константинополя, де їм відвели вулицю для житла, поблизу палацу імператора Костянтина Великого, яка нині називається “Кеффе-магалазі” (chieffe Mahalasi); там проживають тепер тільки дві сім'ї. Інші пішли в Чіркас через своїх дружин, бо багато одружувалися на чіркашенках, так що в даний час отримали від Чіркас назву франк Кардаш (French Cardasc), що на їхній мові означає – франки наші брати. Інші залишилися у Кафі, але, за відсутністю латинського богослужіння і такого ж священника, вони, слідуючи за своїми дружинами-гречанками, перейшли в грецьке віросповідання. Інші ж залишилися при дворі хана, який дарував їм місцевість на ім'я Сівурташ (Sivurtasc), тобто загострений камінь, яке досі існує і помітно здалеку.[...] Сивурташ знаходиться на близькій відстані від ханського палацу, тому знайомі або родичі Чіркас, що приїжджали до хана, йшли потім до небагатьох християнам, які залишилися в Сівурташі і сильно обмежували їх. А тому вони 30 років тому з усіма сім'ями, переселилися в Феччіалу, на пів дня шляху далі, але в стороні, у прекрасній місцевості, зрошеній рікою, з джерелами дуже смачної води і достатком плодів. [...] Вони добре знають “Отче наш” і “Богородицю” латиною. Ми ж сповідаємо їх і говоримо проповіді рідною мовою країни, тобто по-турецьки. Чоловіки, які супроводжують хана на війну, після відходу від нього, кидаються грабувати разом з татарами, а полонених і їхніх дітей ставлять нижче рабів, відбираючи в них навіть надію на звільнення,

якщо тільки вони не викупили за гроші, і примушуючи обробляти свої землі, на які самі навіть і не заглядають. Вони не хочуть терпіти ні настанов, ні засуджень, ні постанов; таких ми приборкуємо невідпущенням гріхів, до тих пір, поки вони не скоротять належним чином термін неволі полоненим. У них було прийнято довголітнє співжиття з жінками, від яких вони мали дітей, а потім закликали священника, хоча б грецького, і вінчалися з цими жінкам; але ми і це виправили. Подібно чіркашенкам, тамтешні жінки, вийшовши заміж, не виходять і, навіть ще гірше, за весь час такого життя не хочуть відвідувати церкву, з боязні зустрічі з родичами, і в цьому нас не слід дорікати, бо мені було дуже важко (після 4 років намагань) умовити одну із них прийти до церкви. [...] Насправді не знаю, чого священники з інших країн не змогли втриматися серед них; тому, що піддавалися щогодинним крадіжкам, так як ці чиркаси не милують нікого, або ж з причини їх убогої і ніби шиплячої мови, важче якої немає іншого у світі. Але ми все-таки покликані бути виноградарями сих країв, якщо тільки Господу буде завгодно відкрити нам шлях. Кілька років тому я вже відправляв туди мого товариша, отця Джованні да-Лукка, щоб дізнатися про становище християнської церкви; місцева знать влаштувала йому почесний і привітний прийом і висловила повну готовність прийняти нашу місію; духовні трудівники вже знаходяться на шляху, – так приведе їх Господь до спасіння⁵¹. Такою невтішною і доволі складною для місіонерів була ситуація з домініканською місією 1630-их років.

Наступний період домініканської місії в регіоні пов'язаний із особою Раймунда від святого Казимира Хажевського († 1659) – відомим домініканцем-місіонером на татарських землях. З 1646 року він очолював домініканську місію в Кафі. Однак дуже скоро цей домініканець був оголошений шпигуном Венеціанської республіки і засланий до Константинополя. Викуплений з полону, він деякий час перебував у Польщі, а в кінці 1648 – на початку 1649 рр. як префект Кримської місії повернувся в Кафу. Хажевський заснував місіонерські осередки в Євпаторії, Кара-су-Базарі, а також у Бахчисараї. Цей чернець-домініканець прославився як видатний місіонер і, згідно домініканської історіографії, охрестив більше 500 татар, за що був удостоєний єпископської митри Кафи⁵². Сучасники

⁵¹ Цитується за: *Описание Чёрного моря и татарши*, составил доминиканец Эмиддио Доттелли д'Асколи, префект каффы, татарии и проч. 1634 г. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XVII/1620-1640/Askoli/pred.phtml?id=5448>.

⁵² A.K. Eszer, *Neue forschungen zur Geschichte der II Krim-missioner Dominikaner (1635-1665)*, Archivum Fratrum Praedicatorum, v. 41, Roma 1971, S. 208-214.

підтверджують його місіонерський запал і святість життя, завдяки яким він заслужив повагу навіть серед татар⁵³. Щоправда, той факт, що Хажевський був єпископом, залишається сьогодні непідтвердженим. Однак, у будь-якому разі його вклад в історію кримської місії важко недооцінити. На сьогодні збереглося кілька листів самого Хажевського, завдяки яким ми довідуємося дещо про повсякденне життя общини полонених-католиків у Кафі, Бахчисараї, Козлові (Євпаторії) та Кара-су-Базарі (Білогорську) та в поселенні Чорбучі на теренах нинішньої Молдавії: молитву і братство св. Розарія, культ святого Яцка Одровонжа, чудотворну ікону Богородиці, привезену із Риму, в Бахчисараї, читання Євангелія та житій святих народною (вочевидь, польською) мовою, проголошення проповідей на теми віри та моралі та поширений серед пастви звичай цілувати зображення хреста, що був запозичений у православних і тому наштовхнувся на супротив католицького духовенства. Не оминає увагою Хажевський і труднощі, які спіткали домініканців у Криму. В Бахчисараї у християн не було свого храму, тому богослужіння відправлялися у печері. В Євпаторії домініканці служили в одній маленькій церкві разом з вірменами. Жителі Кафи не завжди регулярно відвідують службу, причиною чого, вважає Хажевський, є їхні змішані шлюби з вірменами. Один із вірмен спалив ікону Богородиці, привезену до Євпаторії особисто Хажевським. Однак тісна співпраця поміж католицьким і вірменським духовенством у Криму продовжувалася – свідчить документ⁵⁴, а змальована ситуація свідчить про помітний поступ у просуванні домініканської місії порівняно із ситуацією, описаною в листі Д'Асколлі. Реляція Хажевського свідчить і про те, що домініканці не покидали й ідею місії серед нехристиян. Передусім, йшлося про місіонерства черкес, а також полонених православних (схизматиків) та протестантів⁵⁶.

Цей домініканець залишив дуже вагомий слід у пам'яті кримських невільників. Про це свідчить лист польських і руських полонених з міста Кафи до генерала домініканського ордену, що датований 1660 р.⁵⁶ Це одне із найбільш ранніх джерел з історії домініканської місії, що написано не душпастирем, а його паствою. Автори послання докладно зупиняються

⁵³ R. Loenertz, *De missione fratrum praedicatorum in Taurica Chersonesos aeculo XVII*, *Analecta sacri ordinis Fratrum Praedicatorum*, vol. 21 (1933–1934), p. 47.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 50–55.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 56–57.

⁵⁶ *AGOP*, XIII.076900. Sine paginatio. Документ опублікований: Н. Синкевич, *Неизвестный источник для истории средневекового Крыма из Римского доминиканского архива*, *Болховитиновский щорічник* 2013/2014 (К. 2015) 262–299.

на особистісних якостях окремих отців-домініканців. Причиною цього є негативний досвід спілкування з наступником Хажевського отцем Вікентієм Пінсцельманом, який втік і вивіз із собою церковне начиння католицького храму у Кафі. Дослідники припускають, що Пінсцельман втік із Криму, бо хотів бачитися зі своїми батьками і здати лекторський іспит у Відні. Але, оскільки Пінсцельман вважався добрим знавцем турецьких і татарських справ, наприкінці 1659 р. його знову делегують до Криму. Проте, як бачимо з аналізованого листа, друга місія Пінсцельмана також зазнала невдачі. Втім, негативне ставлення до нього авторів листа не позначається на загальному позитивному ставленні до домініканського ордену і його місіонерів. У листі відчувається щира любов і повага до попереднього місіонера Раймунда Хажевського: “Свого часу ми мали світлої пам’яті високопреподобного отця Раймунда від святого Казимира Хажевського, апостола і місіонера, потішителя наших душ, чю смерть оплакуємо з величезним сокрушенням серця”. Полонені дають також позитивну характеристику отцеві Бенедикту Стефановичу, що добровільно став полоненим, і просять про надсилання його як нового пастора для спільноти: “Таким чином, ми молимося, щоб наш лист прийшов до своєї мети. Про неї ми вже написали Найяснішому Королю Польському, щоб він своїм найсильнішим втручанням заради своєї чесноти дав нам пастора, який би погодився і прийшов до нас від Апостольського престолу як наша остання розрада – друга свого преподобного отця Бенедикта Стефановича з цього ж ордену”. Загалом же домініканський орден характеризується дуже схвально: “У всій католицькій церкві знаходиться багато розповсюджувачів істинної віри, однак чимало виросло проповідників істинного Євангелія з родини святого Домініка, які приходять навіть до кордонів нашого полону”.

Лист служить яскравою ілюстрацією того факту, що в середині XVII ст. походження монаха-місіонера вже мало певне значення для ввіреної йому пастви. Полонені поляки виявляли невдоволення викупом з полону двох німців замість поляків, а також зневажливим ставленням Вінцентія Пінсцельмана до поляків. Але найбільше їх хвилювало викрадення прибулим місіонером матеріальних скарбів Феодосійської церкви. Завдяки опису вкраденого майна, ми маємо уявлення про духовне і матеріальне життя християнських парафій Криму. Зокрема, ми дізнаємося про шановану ікону Богородиці у церкві св. Петра в Кафі, про традиції дарування їй дорогоцінних вотивів з подякою за здійснені чудеса. Очевидним стає те, що, незважаючи на тяжке становище полонених, вони знаходили кошти для відновлення зруйнованого храму і прикраси ікони.

Важливою деталлю листа є точно вказана кількість бранців (очевидно, в Кафі і Бахчисараї) – 4000 поляків, не вважаючи русинів-некатоликів. Порушується в листі і проблема викупу з полону: полонені не раз згадують про свою батьківщину, підтримку з боку пастора Хажевського, що збирав гроші на викуп полонених, і з боку інших співвітчизників. Згадуваний у листі королівський легат до Кримського хана Андрій Рожнятовський (подільський шляхтич, який загинув у Хотинській битві 1673⁵⁷), погодився навіть підписатися і прикласти до послання свою печатку, чим посилив важливість документа.

Цікавою є відображена в листі картина взаємин між різними конфесіями. Неодноразово підкреслюється в документі матеріальна допомога християнам-католикам з боку вірмен, що проживали в Криму. Безсумнівно, йдеться про вірмен-уніатів, але така тісна співпраця поміж різними обрядами в Криму не може не заслуговувати на увагу. Заслуговує на увагу також те, що полонені просять про призначення нового місіонера як для здійснення духовної опіки над католиками, так і для “освіти” русинів, які перебувають у полоні. Цікаво, що серед підписантів листа числиться і один русинський священик – Лука Токаревський. Він, найімовірніше, є родичем відомого православного священномученика Макарія Токаревського. Відомо, що обидва ці священнослужителі починали свій духовний шлях на Пінщині: Макарій як настоятель Куп’ятицького монастиря, а Лука – як священик Дубойської церкви. Невідомо, чи був Лука уніатом або православним, проте його тісна дружба з представниками домініканського ордену очевидна – завдяки умовлянням Фелікса Монвіда він добровільно залишився в татарському полоні як священик.

У той же час, спілкування пастора Пінсцельмана з кальвіністами і мусульманами засуджується авторами послання, “а також зробив багато неблагодатних речей – заходив у церкви магометан, брав участь у їх церемоніях до найбільшої скорботи наших сердець. Приміром, ми бачили його на магометанській ділянці”. Така поведінка була доволі серйозним проступком в очах католиків ранньомодерного часу і навіть загрожувала духовній особі екскомунікою.

Негідна поведінка пастиря зіграла вирішальну роль у процесі згортання домініканської місії в Криму. Деякий час конгрегацію Пропаганди Віри і польську нунціатуру не покидали надії на відновлення домініканської місії в Криму. Паралельно з Пінсцельманом на півострові діяли й інші представники ордену, зокрема, згадані домініканці-поляки Бенедикт Стефанович

---

⁵⁷ К. Niesiecki, *Korona Polska*, t. 3, Lwów 1740, s. 888.

і Фелікс Монвід, що прибули в Малу Татарію в жовтні–листопаді 1660 року⁵⁸. Лист також згадує домініканського єпископа Херсонеса і адміністратора церкви у Кафі Сигизмунда (помилково названого Матеєм) Мясковського, що візитував полонених у Кафі після від'їзду Пінсцельмана. Очевидно, що особа Мясковського (як і Хажевського) була дуже близькою кримським полоненим – він був пострижеником кам'янецького конвенту, володів як польською, так і руською мовами, і був неодноразовим посланцем Речі Посполитої до турецького султана⁵⁹. Однак домініканська місія на півострові невпинно йшла на спад. Причиною цього була як важка ситуація в межах Польської провінції ордену в другій половині XVII ст., так і занепад місіонерського духу в ордені у цей час. На деякий час орден залишав за собою осідок у Кафі, однак згодом католицьку місію на півострові повністю перебрав на себе орден єзуїтів.

Здійснивши огляд історії кримської домініканської місії протягом чотирьох століть, ми можемо констатувати постійну присутність представників ордену на півострові. З середовища домініканців походили єпископи та місіонери, вчителі та душпастирі. Продовж XIII – першої половини XIV ст. сини св. Домініка у складі Товариства братів-пілігримів брали участь у кількох місійних акціях, проповідуючи християнство серед татар та кипчаків, схилиючи до унії греків та вірмен. У XVII ст. орден був фактично єдиною католицькою інституцією, що займалася душпастирством у Криму. В цей час основна його активність була спрямована на рекатолизацію колишніх жителів італійських колоній і духовної опіки над полоненими поляками та русинами. При цьому домініканці продемонстрували дуже цікавий досвід екуменічного співжиття з представниками інших конфесій. Безсумнівно, що орден Братів-Проповідників здійснив вагомий вклад у формування релігійної, культурної, архітектурної ба навіть етнічної та мовної специфіки Кримського півострова. Його внесок в історію та культуру Криму ще недостатньо поцінований та потребує дальшого вивчення.

⁵⁸ A.K. Eszer, *Op. cit.*, s. 214–218.

⁵⁹ S. Barącz, *Op. cit.*, t. 2, s. 62.